

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ- ਕੱਲ੍ਹ, ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ

ਕੰਵਲਜੀਤ ਖੰਨਾ

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਲਹਿਰ ਲਈ ਵੀ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਮੂਹ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਲਈ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਛਤਰੀ ਸਨ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਂ ਤੇ ਆਸਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਕੋਈ ਉਤਾਵਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ 113 ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ 8230 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਾਟਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਆਮ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੇ ਕੇ ਗੂੰਗਾਪਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਜਾਬ ਭਰ 'ਚ ਵੇਗ ਫੜ ਰਹੀ ਕਿਰਤੀ ਜਮਾਤ 'ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ 'ਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 16 ਸਤੰਬਰ 1929 ਨੂੰ ਜਨਮੇ ਬਾਲ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਕ ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ ਰਈਸ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਸਿੱਖੀ ਸੰਕਲਪ ਤਾਂ ਸਨ ਪਰ ਤੰਗ-ਨਜ਼ਰੀ ਵਾਲੇ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਸ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਚ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ 'ਤੇ ਸੀਮੈਂਟ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਆਈ। ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ (ਹੁਣ ਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ) ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ 'ਚ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਏ ਫਿਰਕੂ ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜਾ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਕਦਮ ਧਰਦਿਆਂ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਚੱਲਦੀ "ਇਪਟਾ" ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਪਟਾ ਅਮਨ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਸਰਕਾਰੀ ਗੁਣਗਾਣ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਪਟਾ ਦੇ ਲਹਾਅ ਦਾ ਦੌਰ ਸੀ। ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਅਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ 'ਚ ਦਿੱਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ 'ਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ 'ਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਾਰਡ ਹੋਲਡਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੋਲਟਾਈਮਰ ਬਣੇ ਪਰ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੀ. ਟੀ. ਰੰਧੀਵੇ ਦੀ ਸਖਤ ਲਾਈਨ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। 15 ਅਗਸਤ 47 ਨੂੰ ਆਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੋਰਨਾਂ ਅਨੇਕਾਂ

ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭਰਮ ਜਲਦ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਐਲਾਨੀਆ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਾਂ। ਇਪਟਾ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਚਾਰ-ਰੋਜ਼ਾ ਕੌਮੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਚੱਲ ਪਈ ਸੀ। ਤਿਲੰਗਾਨਾ ਅੰਦੋਲਨ ਜਿਹੇ ਜ਼ਰਈ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਲੇ ਡੋਬਾ ਦੇ ਕੇ, ਖੁਸ਼ਹੈਸੀਅਤ ਟੈਕਸਾਂ ਖਿਲਾਫ ਬੇਖੌਫ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਕੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਰੂਸੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਤਿੰਨ ਪੁਰਅਮਨਾਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਨੰਗਲ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਮਰਪਤ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੱਠਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦੀਆਂ ਕੂਟਚਾਲਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਧਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ ਸੀ “ਦੀਵਾ ਬੁਝ ਗਿਆ”। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਇੱਕ ਫਰੇਬ ਹੈ, ਧੋਖਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ “ਵੋ ਸੁਬਹ ਕਭੀ ਤੋ ਆਏਗੀ।” ਨੰਗਲ ਵਿਖੇ ਡੈਮ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂਆਂ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸੱਜਣ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਧੂਤ, ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਭੜੋਲੀਆ ਵਰਗਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਭਾਅ ਜੀ ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ., ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਆਪਸੀ ਸਿਆਸੀ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਕਾਰਨ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਕੌਮੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਪਾਰਟੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕਰਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਤਲੀਘਰ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਭਾਅ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸੱਤਪਾਲ ਡਾਂਗ ਜਿਹੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ 'ਚ ਰਹੇ। ਛੇਹਰਟਾ, ਵੇਰਕਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅੰਦੋਲਨਾਂ 'ਚ ਸਿੱਧਿਆਂ ਵੀ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਾ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਮੋਹਰੀ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ 'ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਲਾਸਿਕ ਨਾਟਕ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੀ ਖੇਡ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਆਤਮਜੀਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਨਜ਼ਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਦਾ ਨਾਟਕ “ਤਖ਼ਤ ਲਾਹੌਰ” ਅਤੇ ਮੇਜਰ ਇਸਹਾਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਨਾਟਕ “ਕੁਕਨੂਸ” ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਖੇਡੇ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਲਾ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਕਾਲੇ ਦੌਰ 'ਚ ਜਦੋਂ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਇੱਕਮਿੱਕ ਹੋਈ ਵੀਹ-ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਮਿਰਾਸਪੁਣੇ

ਦੀ ਹਨੇਰੀ 'ਚ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ “ਬੰਦ ਕਮਰੇ”, “ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ”, “ਨਿਉਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ”, “ਜਿਨ ਸਚਿ ਪਲੈ ਹੋਇ”, “ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤੱਕ” ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮਾਗਮ ਰਚਾ ਪਿੰਡਾਂ, ਸੱਥਾਂ, ਵਿਹੜਿਆਂ, ਕਸਬਿਆਂ 'ਚ ਜ਼ਬਾਨਬੰਦੀ ਦੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬੀ ਕਹਿਰ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਲਾਈਨ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਜਮਾਤੀ ਭਿਆਲੀ ਵਾਲੀ ਸੋਧਵਾਦੀ ਲਾਈਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਅ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਪਰ 1967 ਦੀ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਚ ਸਿਫਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ., ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਤੋਂ ਸਾਦਗੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਹੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਵਾਇਤੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਅਜੰਡਾ ਛੱਡ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਤੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵੀ ਸੱਜਿਆਂ-ਖੱਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ 'ਚ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਲੋਚਕ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ., ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਦੀ ਹਕੂਮਤ-ਪੱਖੀ ਲੀਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੋਹਾਂ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਇਸ ਕਾਲੇ ਦੌਰ 'ਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਢੀਆਂ ਜਨਤਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। “ਹਿੱਟ ਲਿਸਟ” ਨਾਟਕ ਐਨ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੇਟ ਮੂਹਰੇ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰੱਅਤ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਈ ਹੈ। ਕਰਫਿਊ, ਬਾਬਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਕੋਲਾਜ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ, ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੁਆੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮੈਂ ਉਗਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੌਤ ਦਰ ਮੌਤ ਜਿਹੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਸਮਝਣ, ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੂਰੇ ਮਾਝੇ, ਦੁਆਬੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਲੰਬਾ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ ਕੱਢ ਕੇ ਆਮ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਲੇ ਦੌਰ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ 1985 'ਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੰਚ ਦੇ ਉਪਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਏਕਤਾ ਕੇਂਦਰ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਫਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਕੌਲ ਡਾ. ਆਤਮਜੀਤ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਥੀਏਟਰ ਦੂਜੈਲਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ

ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਪੀਡਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਲਈ ਥੀਏਟਰ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪੁਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਾ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

“ਬਰਾਬਰੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਅਕੀਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹੈ”। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਮਾਜਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਲੇਖਣੀ ਰਾਹੀਂ, ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੰਸਥਾ ‘ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਘਰੇਲੂ ਪੁਸਤਕਾਲਿਯਾ’, ਇਨਕਲਾਬੀ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਭਰ ‘ਚ ਯਾਦਗਾਰੀ ਨਾਟਕ-ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਪ.ਲ.ਸ. ਮੰਚ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਮਈ ਅਤੇ 25 ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ, ਜੋ ਦਹਾਕਾ ਭਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ “ਸਮਤਾ” ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪਤ੍ਰਿਕਾ “ਸਰਦਲ” ਰਾਹੀਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ‘ਚ, ਸਮਾਜਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ‘ਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮਾਜਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਮਾਰਕਸ, ਲੈਨਿਨ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਕੀਦਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਨਾਟਕ “ਟੋਆ” ਖੇਡਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਵਮੀਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਕਲਾਣ” ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਜਗੀਰੂ ਜਾਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ‘ਤੇ ਚੋਟ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨਾਟਕ “ਹਵਾਈ ਗੋਲੇ” ਤੇ “ਜੰਗੀ ਰਾਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ” ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਬੁਰਜੂਆ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ “ਇਹ ਲਹੂ ਕਿਸਦਾ ਹੈ” ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਭਾਈ ਲਾਲੋਆਂ ਨੂੰ ਮਲਕ ਭਾਰੋਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਡਟਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨਾਟਕ “ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਜਰਬਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜੋਕਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ “ਧਮਕ ਨਗਾਰੇ” ਰਾਹੀਂ ਅੱਜ ਦੇ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਜਾਣ ਜਾਂ ਮਿਟ ਜਾਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ ‘ਚ ਦੁਖਾਂਤ ਤੇ ਸੁਖਾਂਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਟਾਖਸ਼ ਯਾਨੀ ਵਿਅੰਗ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਜਾਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲ “ਬੁੱਤ ਜਾਗ ਪਿਆ” ਪਾਲੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਟਕ “ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਵਾਂਗਾ” ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਅੰਗ ਨਾਟਕ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਦੰਡ ਨੂੰ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸਲ ਚੇਹਰਾ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। “ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ ਇੱਕ ਮੋਰਚਾ” ਤੇ “ਹਵਾ ‘ਚ ਲਟਕਦੇ ਲੋਕ”, ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਦੇ ਸੱਤੀ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲਾਈ ਸੀ। “ਭੰਡ ਮਟਕਾ ਚੌਕ ਆਏ” ਨੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਭੰਡਪੁਣੇ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਚੋਰਾਹੇ ‘ਚ ਭੰਨ ਲੋਕ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ‘ਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। “ਤੰਦੂਰ”, “ਬੂਥੀਆਂ” ਅਤੇ “ਤਮਾਸ਼ਾ ਮੋਟਿਆਂ ਦਾ” ਸਿਆਸੀ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ। “ਬੇਗਮੋ ਦੀ ਧੀ”, “ਸਰਪੰਚਣੀ” ਨਾਟਕ ਔਰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਸਫਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਭਾਅ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਟਕ “ਸਮਾਜ” ਜਾਂ “ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਤੋਂ

ਸਰਹੰਦ ਤੱਕ” ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੀ ਦੋਗਲੀ ਅਤੇ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਅ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਬਾਹਰਲਾ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਨ ਦੀ ਇਪਟਾ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਜਗਮੋਹਨ ਜੋਸ਼ੀ ਦਾ “ਹਮ ਜੰਗੇ ਅਵਾਮੀ ਸੇ ਕੋਹਰਾਮ ਮਚਾ ਦੇਂਗੇ” ਜਾਂ “ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਚੱਲਣਾ”, “ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ” ਜਿਹੇ ਐਕਸ਼ਨ ਗੀਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਇਹ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਅਦਾਕਾਰੀ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵੇਖੇ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਸਾਂਗ ਲਾ ਕੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕ-ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨੁੱਕਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। “ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ” ਦੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕਮਿੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਹਾਸਲ ਸ਼ਾਇਦ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਦਿਨ 'ਚ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਾਟਕ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚੱਲ ਸੋ ਚੱਲ। ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ, ਇਹ ਬੰਦਾ ਐ ਕਿ ਅਲਾਦੀਨ? ਇਹ ਬਾਬਾ ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਹਰਭਜਨ ਜੱਬਲ, ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਭਾਰਤੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਵੇਸਰ ਤੇ ਫਿਰ ਕੇਵਲ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਦੇਵ ਪ੍ਰੀਤ, ਅਨੀਤਾ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ, ਹਰਕੇਸ਼ ਚੌਧਰੀ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ ਜਿਹੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਸੰਗ ਬੱਸਾਂ 'ਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀਲ੍ਹਚੇਅਰ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾਟਕ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਚਮਤਕਾਰੀ ਨਾਟਕ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਸਿਰਜੇ, ਕਈਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਸਕਰਿਪਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀਆਂ ਝਿੜਕਾਂ ਵੀ ਖਾਧੀਆਂ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਕੁੱਟ ਵੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਰੂੰਬਲਾ ਨਿਰੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਛੁਰੀਆਂ ਬਣ ਅੱਜ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਲੋਕ-ਕਲਾ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਰੱਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਥੀ ਕਲਾਕਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ 'ਚ ਕਲਾਕਾਰ ਨਾ ਪੁੱਜਣਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਰਦਾਰ ਭਾਅ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੋ ਕੇ ਖੁਦ ਨਿਭਾਉਣਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਲੇ ਦੀ ਮਾਂ ਲੱਧੀ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਲੋਕ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਥੀ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਵਹਿ ਤੁਰਦੇ ਸਨ। ਨਾਟਕਾਂ 'ਚ ਵੀ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ 'ਚ ਵੀ। ਇਹ ਮਾਣ ਵੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਭਰ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਨਾਟਕ ਤੇ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਟੀਮਾਂ ਨਾਟਕ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰਨ ਪਰ 'ਕਲਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ' ਦੇ ਰੰਗਮੰਚ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਭਾਅ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਕੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜਰੀਆ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨਾਟ-ਟੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਅ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਆਪਣਾ

ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ।

ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਹਾਂ ਤੱਕ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਗੇੜ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਆਏ ਕਿ ਭਾਅ ਜੀ ਸੱਜੀ-ਖੱਬੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਹਾਅ 'ਚ ਵਹਿੰਦੇ-ਵਹਿੰਦੇ ਮੁੜ ਆਏ। ਸੱਜੇ-ਖੱਬਿਆਂ ਨਾਲ ਏਕਤਾ, ਸੀ.ਪੀ.ਐਮ. ਦੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕੌਮੀ ਇਜਲਾਸ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿੰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ, ਸੱਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਦੀ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਲੜਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਵਗੈਰਾ-ਵਗੈਰਾ, ਪਰ ਭਾਅ ਦੀ ਸਾਦਮੁਰਾਦੀ ਅਤੇ ਫਰੇਬ-ਰਹਿਤ ਸੋਚਣੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦਲੀਲ ਦੀ ਮੁਤਾਸਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਹਿਸਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਚ ਗਰਮਾ-ਗਰਮੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਪਰ ਭਾਅ ਨੇ ਅਸੂਲ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ 'ਚ ਆਏ ਵਿੰਗੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤਪਰਤਾ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਲਾਇਆਂ ਸਿੱਧਿਆਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਏਕਤਾ ਕੇਂਦਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੇ ਕੁੱਲ ਅਮਲ ਦੌਰਾਨ ਦੋਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਆਗੂ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ-ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਭਾਅ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਫਲ ਇਨਸਾਨ, ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਇਨਕਲਾਬੀ, ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਲੋਕ ਮੁਕਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਇਕ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਿਰਜਕ, ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਰਚਾਰਕ ਵਜੋਂ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ 'ਚ, ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਜਿਸ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਆਸ ਹੈ ਉਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ, ਉਸ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ, ਉਸ ਤਿਆਗ ਨੂੰ, ਉਸ ਅਡੌਲ ਨਿਹਚੇ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਲਾਏ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਭਵਿੱਖ ਉਜਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਫੌਰੀ ਫਾਇਦਿਆਂ, ਤੰਗ-ਨਜ਼ਰ ਗਰੁੱਪ ਸੋਚ, ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੇਗੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨਾਲ ਡਾਢਾ ਧਰੋਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਲੋਕ ਮੁਕਤੀ ਲਹਿਰ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਮਰਪਤ ਕਰਕੇ ਕਮਾਇਆ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਾ ਸਾਂਭਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਵਾਂਗ ਬਾਬਾ ਵੀ ਚਾਦਰ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲੇਗਾ, ਬਾਬਾ ਰੁੱਸ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਾਬਾ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਚੀਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਦਹਾੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ, ਸੋਹਣੇ ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਤੜਪ, ਜਿਊਣ ਜੋਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਾਇਮ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਚਮਕ, ਤੜਪ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਇਮ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਬੇਝਿਜਕ, ਬੇਖੌਫ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ: ਮੈਂ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹਾਂ। ਝੂਠੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ, ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਫਰੇਬਾਂ, ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਗਰੀਨ ਹੰਟ, ਨਵ-ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਖਿਲਾਫ ਬੋਲਣ ਤੇ ਜੂਝਣ ਵਾਲਾ ਕਮਿਊਨਿਸਟ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ, ਸਮਾਜਵਾਦ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਾਡੀ ਸਿਆਸਤ ਹੈ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸਾਡੀ ਇਬਾਦਤ ਹੈ।” ਲੋਕ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਇਸ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਨਾਇਕ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਨੂੰ ਆਉ, ਆਪਣੀ ਇਬਾਦਤ ਬਣਾਈਏ।